

Ihmisyyttä tarkastelemassa

■ FRANK MARTELA

Ilkka Niiniluoto: *Hyvän elämän filosofia*. SKS 2015.

Mitä on olla ihminen? Tämä ihmisyyden luonnetta koskeva peruskysymys on filosofi Ilkka Niiniluodon tuoreen esseekokoelman punainen lanka. Ihmistä voidaan hänen mukaansa pitää ”filosofian perimmäisenä kohteena”, ihmisfilosofiassa eli filosofisessa antropologiassa ”ihminen pyrkii ymmärtämään itseään, olemistaan ja tehtäväänsä maailmassa”. Tätä tehtävää Niiniluodon esseet pyrkivät täyttämään tarjoamalla punnittuja ja laajaan yleissivistykseen pohjaavia esityksiä joukosta ihmisyyttä koskevista kysymyksistä, kuten vapaasta tahdosta, viisauden luon-

teesta, lain ja moraalien roolista yhteiskunnassa, käynnissä olevasta työn murroksesta, kyberneettisestä ihmiskäsityksestä tai kuolemanpelon ylittämisestä. Temaattisesti kokoelma on jaoteltu viiteen osaan, joista ensimmäisessä esitellään erilaisia filosofisia ihmiskäsityksiä, toisessa pohditaan oppimista ja ymmärrystä, kolmannessa tarkastellaan ihmistä eettisenä olentona ja neljännessä toimivana olentona. Viimeisessä osassa ”ihmiselämän kaari” käsitellään suuria kysymyksiä ikääntymisestä, kuolemasta ja ihmisarvoisesta elämästä.

Suomalaisessa filosofisessa ja sosiologisessa perinteessä ihmisyyden luonteesta ovat tarjonneet vaikuttavia näkemyksiä muun muassa Edward Westermarck, Eino Kaila, Erik Ahlman, Erik Allardt ja myös Georg Henrik von Wright. Niiniluoto ammentaa sekä heiltä että kansainvälisestä filosofisesta perinteestä, mutta ei pyri teoksessaan mihinkään kokonaisvaltaiseen teoriaan ihmisyydestä, vaan tyytyy laaja-alaisen yleissivistyksensä pohjalta valottamaan ihmisyyden eri dimensioita. Kokoelmaan Niiniluoto on valinnut eri foorumeilla julkaistuja esseitä 1990-luvun alusta nykypäivään saakka, mutta tekstejä on päivitetty ja täydennetty tätä kokoelmaa varten. Esheet ovat itsenäisiä ja niitä voi lukea yksitellen kiinnostavia poimien, mutta yhdessä ne antavat laajemman kuvan Niiniluodon maltillisen humanista ihmiskuvasta ja yhteiskunnallisista näkemyksistä.

Tekstit ovat lyhyitä, helposti lähestyttäviiä ja yleistajuisia. Ne antavat lukijalle nopean kuvan siitä, minkälaisista eri suunnista käsiteltävää kysymystä voidaan lähestyä. Hyvä esimerkki on liikuntaa käsit-

televä essee, jossa Niiniluoto lähtee liikkeelle Herakleitoksen ja Aristoteleen liikettä koskevista näkemyksistä ja siirtyy sitten tarkastelemaan sanojen ”liike”, ”liikunta” ja ”urheilu” etymologiaa ja urheilun idean vahvistumista 1800-luvulta lähtien. Seuraavaksi esitellään keskeisiä tilastoja suomalaisten liikkumisesta ja sen viimeaikaisesta vähentymisestä sekä eri näkemyksiä liikuntaan liittyvistä arvoista, kunnes lopussa Niiniluoto esittää omia näkemyksiään siitä, mihin liikuntapolitiikassa pitäisi tulevaisuudessa panostaa. Kaikki tämä seitsemäsä sivussa!

Muissakin esseissä Niiniluoto liikkuu luontevasti antiikin kreikkalaisten näkemyksistä viimeaikaiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun ja tilastoihin käsiteltävästä aiheesta. Hän myös piirtää historiallisia kaaria, joissa jäljitetään tiettyä teemaa koskevan ajattelun kehitys läpi länsimaisen kulttuurihistorian. Esimerkiksi onnellisuutta yhteiskunnallisena päämääränä tarkasteleva essee lähtee liikkeelle Aristoteleesta ja käsittelee matkan varrella niin protestanttisen uskonpuhdistuksen kuin Anders Chydeniuksen sekä Adam Smithin markkinatalouden ideologian unohtamatta pohjoismaista hyvinvointimallia ja viimeaikaista talouspoliittista keskustelua.

Välillä esimerkkejä haetaan Fritz Langin *Metropoliksen* kaltaisista klassikkoelokuvista tai Helsingin yliopistossa vuonna 1868 julkaistusta Wilhem Bolin väitöskirjasta, välillä siteerataan tavallisten suomalaisten pienoiselämäkertoja tai Edith Södergranin runoja. Kaiken kaikkiaan Niiniluoto, joka on puhtaan filosofisen työn ohella toiminut Helsingin yliopiston reh-

torina ja kanslerina sekä osallistunut erilaisiin kansallisen tason tiede- ja muihin hankkeisiin, osoittaa kirjoituksissaan laajaa sivistystä sanan klassisessa merkityksessä.

Akateeminen lukija voi välillä kaivata syvällisempää kaivautumista tutkittaviin aiheisiin. Esimerkiksi Popperin kolmen maailman ajatusta on toki käsitelty seikkaperäisesti Niiniluodon aiemmassa tuotannossa, mutta tässä teoksessa siihen vain viitataan viidessä eri esseessä, ilman että missään kunnolla pureuduttaisiin siihen, mitä se tarkoittaa. Usein esitetyt näkemykset myös perustellaan vain muutamalla lauseella, jolloin on mahdotonta tuoda esiin kaikkia relevantteja taustaoletuksia, jotta lukija voisi kunnolla arvioida esitettyä argumenttia.

Esimerkiksi tahdon vapautta käsitellessään Niiniluoto lähtee liikkeelle siitä, että ”ihminen ei voi asettua maailman kausaalisten vuorovaikutusketjujen ulkopuolelle”. Silti kieli ja ajattelu mahdollistavat itsensä ja tilanteen tiedostamisen sekä omien reaktioiden säätötelemisen, jonka seurauksena ihminen voi tehdä ”aitoja valintoja”. Mielestäni nämä väitteet ovat ristiriidassa keskenään ja olisin kaivannut asialle parempaa perustelua kuin Niiniluodon muutaman lauseen mittaisessa argumentissa on mahdollista antaa. Samaten hänen näkemystään, jossa tieteen edistys selitetään totuudenkaltaisempien teorioiden synnyttämisenä, on mahdotonta ymmärtää, kun sitä ei tarkemmin avata.

Välillä myös näkyy, että Niiniluoto ei ole täysin perehtynyt käsiteltävien aiheiden viimeaikaiseen keskusteluun. Esimerkiksi evoluutioteoriassa ollaan nykyään

jo kaukana sosiaalidarwinismista ja Niiniluodon mainitseman sukulaisvalinnan rinnalla ihmisten hyväntahtoisuutta toisiaan kohtaan on menestyksekkäästi selitetty niin vastavuoroisuuden kuin geenien ja kulttuurin yhteisevoluution kautta. Nämä ovat kuitenkin pieniä huomioita siihen nähden kuinka asiantuntevasti Niiniluoto esittelee erittäin laajaa joukkoa erilaisia ajatussuuntauksia ja teorioita.

Tekstien sävy on kauttaaltaan esittelevä, ei kantaaottava. Niiniluoto tarkastelee kiihottomasti eri näkemyksiä käsiteltävästä aiheesta, ilman että voimakkaasti argumentoi mitään niitä vastaan tai minäkään puolesta. Hän kyllä mainitsee usein, miten on itse taipuvainen ajattelemaan. Hänen omaa näkemystään ei kuitenkaan erityisemmin puolusteta, esitellään vain yhteinä näkemyksenä muiden joukossa.

Maltillisesta tyylistä huolimatta kirjasta käy ilmi, missä Niiniluodon omat sympatiat lepäivät. Hän on tieteellisen maailmankuvan kannattaja ja edustaa ihmistä tarkastellessaan anti-reduktionistista materialismia, jossa ihmisessä ei ole mitään yliluontaista, mutta ihmisen korkeammat kyvyt ja kulttuuri eivät myöskään ole palautettavissa fysiikan ja biologian lainalaisuuksiin.

Naturalismin hengessä Niiniluoto ei näe mitään tieteellistä perustetta ”uskontojen toiveajattelulle kuolemanjälkeisestä elämästä.” Moraali on hänelle ”ihmisten yhteistä elämää säätelemään luotu sopimus”, jonka ylläpitämisestä vastuu on ihmisellä itsellään. Silti, maltillisena relativismissaankin, Niiniluoto uskoo, että on olemassa parempia ja huonompia moraalijärjestelmiä ja niitä voidaan arvioida sen pohjal-

ta, miten ne palvelevat ihmisten yhteistä etua.

Yhteiskunnan tasolla Niiniluoto kannattaa Pohjoismaista mallia, jossa markkinatalouteen liittyvä kilpailu ja vapauden turvaaminen yhdistetään verotuksen ja julkisten palvelujen kautta kansalaisten oikeuksien turvaamiseen ja tasapuolisten mahdollisuuksien tarjoamiseen. Tällainen yhteiskunta näyttäisi parhaiten mahdollistavan inhimillisen hyvän elämän ja toteuttavan John Rawlsin peräänkuuluttamaa oikeudenmukaisuuden ja reiluuden periaatetta, joka ”pyrkii yhdistämään vapauden ja huono-osaisten aseman järjestelmällisen parantamisen”. Samalla Niiniluoto arvioi, että nykyinen työelämän murros voi johtaa tilanteeseen, jossa täysipäiväistä työtä ei riitä kaikille. Tämä on vakava haaste hyvinvointivaltiomallille, joka on nojannut protestanttiseen työetiikkaan, jossa vaaditaan olemaan aktiivinen.

Niiniluoto haluaa pelastaa toimeliaisuuden ja itsensä kehittämisen arvot, mutta irrottaa ne palkkatyöstä: ”Työn veroiseksi tulisi lukea kaikki sellainen nykyisin vaille rahallista palkkaakin jäävä toiminta, jossa ihminen kehittää itseään, kuten opiskelu, tai auttaa lähimmäisiään, kuten hoivatyö.” Työn jakaminen ja jonkinlainen perustulo voisivat taata mahdollisimman monelle aikaansaamisen tuoman tunnustuksen ja itsearvostuksen sekä luoda sitä kautta pohjan oikeudenmukaiselle yhteiskunnalle myös tulevaisuudessa.

Yksilötasolla ihmisen hyvä elämä ei Niiniluodon mielestä palaudu pelkäksi onnellisuudeksi. Hän myös vierastaa klassista suomalais- ta mentaliteettiä, jossa onni on ai-

na jossakin muualla – satumaa aavan meren tuolla puolen. Onnen kedolla uinumisen sijasta hyvä elämä koostuu tavoitteellisesta omien kykyjen kehittämisestä, itsensä toteuttamisesta ja työn tekemisestä yhteisen hyvän eteen. Ihminen on ”elämänkaartaan toteuttava sosiaalinen olento”, joka voi vastata haasteisiin toimeliaisuudellaan ja yhteiskunnan asettamien rajoitteiden puitteissa toteuttaa omaa elämänpöytäkirjaa.

Lopulta Niiniluoto ottaa kantaa myös ihmisenä olemisen klassikkokysymykseen elämän tarkoituksesta. Hän ei pidä uskonnollisista vastauksista, jotka ”ikään kuin ulkoistavat elämän tarkoituksen jollekin oletetulle yliluonnolliselle mahdollille”. Ihmiselämän tarkoituksen voi Niiniluodon mukaan asettaa vain ihminen itse. Siksi jokaisen on lopulta itse ratkaistava, mistä mahdollisuuksista hän haluaa ammentaa oman elämänsä tarkoituksen. Niiniluoto itse löytää tarkoituksen, jossa on kaikua ja niin aristoteelisesta itsensä kehittämisestä, kantilaisesta velvollisuusetiikasta kuin protestanttisesta työetiikastakin: ”Elämän tarkoitus ei ole olla onnellinen vaan toteuttaa itseään, tehdä työtä ja toimia muiden hyväksi.”

Kirjoittaja on hyvän elämän tutkija, joka toimii tutkijatohtorina Helsingin yliopistossa ja valmentajana Filosofian Akatemia Oy:ssä.